

ФІНАНСОВА КРИЗА НА ПІДПРИЄМСТВІ: ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ ТА МЕХАНІЗМ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

В статті розкрито зміст фінансової кризи на підприємстві, вказано на можливі симптоми і фактори її виникнення та систематизовано основні методи діагностики фінансового стану для попередження виникнення кризи.

Ключові слова: фінансова криза, фінансовий стан, платоспроможність, банкрутство підприємства, антикризові заходи.

Постановка проблеми. Протягом останніх років, незважаючи на загальні позитивні зміни, що відбуваються в економіці України, спостерігається стійка тенденція до зростання фінансово неспроможних підприємств. Так, за січень-вересень 2012 року частка великих та середніх підприємств, які одержали збиток становила 39,1% від загальної кількості підприємств [11]. Враховуючи можливості кожного підприємства, необхідно завчасно намагатися виявляти симптоми кризових явищ та, у разі виникнення таких, уникати та зменшувати гостроту їх впливу, залежно від ситуації на підприємстві.

Тому, загальною метою дослідження є вивчення розвитку симптомів і факторів фінансової кризи на підприємстві та основних методів діагностики фінансового стану для попередження виникнення кризи в сучасних умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження природи фінансових криз та проблеми діагностики фінансової кризи на підприємстві є доволі актуальними, яким присвячено низку праць як зарубіжних так і вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження цієї

проблеми зробили такі вітчизняні вчені, як: Л.О. Лігоненко, О.О. Терещенко, І.В. Кривов'язюк, О.М. Скібіцький.

Виклад основного матеріалу. В процесі функціонування підприємства, з урахуванням сьогоденних економічно нестабільних для підприємств умов, існує ймовірність виникнення кризових явищ. Очевидно, що необхідність захисту підприємства від наслідків фінансової кризи пояснюється її сутністю та інтенсивністю впливу. Це поняття є відносним і має здатність окреслювати різноманітні ситуації, що виникають на підприємстві. Проте, у розумінні кризи велике значення мають не тільки причини, а й різноманітні наслідки: можливе відновлення організації чи її руйнування, оздоровлення чи виникнення нової кризи. Наслідки можуть призвести до різких змін чи м'якого тривалого і послідовного виходу з кризи. Післякризові зміни в розвитку організації бувають довгостроковими і короткостроковими, кількісними і якісними, оборотними і необоротними. Вихід із кризи не завжди пов'язаний з позитивними наслідками. Доволі поширені випадки, коли вплив факторів, які спричинили кризу, припинився, а кризові явища не зникають [10]. Для дослідження даної проблеми необхідно насамперед розкрити поняття «фінансової кризи» для правильного розуміння цього.

Деякі автори [1] фінансову кризу підприємства розцінюють як “одну з найбільш серйозних форм порушення його фінансової рівноваги, що відображає циклічно виникаючі протягом його життєвого циклу під впливом різноманітних факторів протиріччя між фактичним станом його фінансового потенціалу й необхідним обсягом фінансових потреб, що несе найнебезпечніші потенційні загрози його функціонуванню”.

Л. О. Лігоненко [5] кризу прирівнює до загострення протиріч у соціально-економічній системі підприємства, що загрожує її існуванню в навколишньому середовищі. Американські науковці [12] категорію “криза” розглядають як подію, що створює загрозу для репутації компанії або для

продовження її функціонування, яка породжує певні наслідки незалежно від розмірів компанії, якості управління, галузі чи локації, у якій перебуває.

Вивчення значної кількості літератури дозволяє зробити висновок, що під фінансовою кризою розуміють фазу розбалансованої діяльності підприємства та обмежених можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини, які виникають на цьому підприємстві. Вона являє собою втрату потенціалу виживання, що полягає у хронічній неможливості здійснення фінансового забезпечення господарської діяльності і зумовлено впливом як внутрішнього, так і зовнішнього оточення. На практиці з кризою, як правило, ідентифікується загроза неплатоспроможності та банкрутства підприємства, діяльність його в неприбутковій зоні або відсутність у цього підприємства потенціалу для успішного функціонування.

Визначення механізму подолання фінансової кризи на підприємстві вимагає вирішення наступних завдань: охарактеризувати сутність фінансової кризи та її особливостей для підприємства, проаналізувати причини виникнення (фактори) фінансової кризи вказати на основні чинники, що приводять підприємство до кризового стан. Ідентифікація цих ознак дає змогу правильно діагностувати фінансову неспроможність підприємства та підібрати найефективніші санаційні заходи.

В економічній літературі достатньо уваги приділяється дослідженню факторів, що призводять до появи фінансових криз та кризових явищ, оскільки правильна ідентифікація передумов виникнення криз дає змогу підприємству ефективно протидіяти їхнім, здебільшого негативним та руйнівним, наслідкам.

На думку С. В. Возного і Н. М. Тюріна [2], існує комплекс факторів, що здатні спричинити кризу – природні, екологічні, політичні, виробничо-технічні та соціальні. До вищенаведеного переліку науковці зараховують

також фактори невизначеності та глобалізації. Щодо останнього, то автори стверджують, що здебільшого промислово розвинені країни (за рахунок інвестицій, руху капіталу та робочої сили тощо) отримують позитивні економічні наслідки від глобалізації, тоді як нестабільні та слабкі держави стикаються із проявами криз, спричиненими вже іншими – економічними, політичними, технологічними факторами.

Здебільшого економісти-дослідники [9, 5, 4, 6, 3] причини виникнення криз (з погляду підприємства як суб'єкта економічної діяльності) ділять на зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні). Зовнішні фактори не пов'язані з діяльністю підприємства і залежать від тенденцій в економіці, політичної ситуації, траєкторії розвитку глобального ринку. До екзогенних факторів зараховують: збільшення інфляції, недосконалість нормативно-правової бази, коливання на валютних ринках, політичну нестабільність в державі або в країнах контрагентів, зниження купівельної спроможності споживачів, монополізацію ринку, загострення конкуренції, появу кризи в галузі чи суміжних галузях, податковий тиск та тиск зі сторони органів управління, загрозу рейдерства, спади в економіці, слабку банківську систему, спади чи коливання в ринковій кон'юктурі, недостатній розвиток науки і техніки, слабкорозвинену інфраструктуру, несприятливі міжнародні події, погіршення демографічної картини, природно-екологічні проблеми тощо.

Внутрішні фактори безпосередньо пов'язані з діяльністю підприємства і виникають переважно внаслідок неефективності апарату управління, “пасивної” політики стосовно інновацій, виробничо-технологічних проблем, недосконалісті маркетингової політики тощо. До ендогенних факторів зараховують: неефективний процес управління (планування, організації, мотивуваці, контролю та регулювання), нерациональну організаційну структуру, малоефективний апарат управління, недостатність ресурсів належної якості (фінансових,

матеріальних, трудових тощо), недостатню кваліфікацію працівників, збої у виробничо-технологічних процесах, слабку орієнтованість на інвестиції, недостатнє інформаційне забезпечення, низький рівень корпоративної культури, збої в процесах постачання і збуту, неякісні маркетингові дослідження, слабку інноваційну орієнтованість, незадовільну планово-аналітичну діяльність, зменшення частки ринку, погіршення фінансово-економічних результатів (збільшення собівартості, зниження показників ліквідності, рентабельності тощо) та ін.

У джерелах [9] подається розширена характеристика внутрішніх та зовнішніх факторів. Внутрішні фактори появи кризових явищ поділяються на операційні, інвестиційні та фінансові, тоді як зовнішні – на загальноекономічні, ринкові та інші фактори.

І.В. Зятковський [3] класифікує причини появи криз залежно від особливостей виникнення (об'єктивні, суб'єктивні та природні).

У цілому всі названі причини кризи досить тісно взаємозв'язані і створюють складний комплекс причинно-наслідкових зв'язків. Звичайно, досліджуючи те чи інше підприємство, той чи інший випадок фінансової кризи, можна виділити певні специфічні причини фінансової неспроможності, але всі вони, як правило, зводяться до вже перерахованих. Типовими наслідками впливу вищенаведених факторів на фінансово-господарський стан підприємства є:

- зменшення кількості замовлень і контрактів із продажу продукції;
- підвищення собівартості та різке зниження продуктивності праці;
- збільшення розміру неліквідних оборотних засобів і, як наслідок, наявність понаднормативних запасів;
- істотне зменшення обсягів реалізації і, як наслідок, недоодержання виручки від реалізації продукції.

Важливою передумовою застосування антикризових заходів є ідентифікація глибини фінансової кризи.

Розрізняють три фази кризи:

а) фаза кризи, яка безпосередньо не загрожує функціонуванню підприємства (за умови переведення його на режим антикризового управління);

б) фаза, яка загрожує дальшому існуванню підприємства і потребує негайного проведення фінансової санації;

в) кризовий стан, який не сумісний з подальшим існуванням підприємства і призводить до його ліквідації [9, с. 86].

Ідентифікація фази фінансової кризи є необхідною передумовою правильної реакції на неї. Характерними ознаками і фазами кризи є періодичний і все більш тривалий дефіцит грошових коштів підприємства для виконання ним своїх зобов'язань і фінансування поточної діяльності. Зовнішнім проявом такого стану є виникнення ситуації неплатоспроможності, яка характеризується затримкою в здійсненні поточних платежів (порушення термінів сплати у зв'язку з нестачею грошей на рахунках), нарахуванням санкцій (штрафів, пені) за несвоєчасну сплату, появою простроченої кредиторської заборгованості та непогашених кредитів.

З метою швидкої ідентифікації фінансової кризи на підприємстві, виявлення причин, що її зумовлюють та розробки антикризових заходів доцільно впроваджувати систему раннього попередження. Система раннього попередження та реагування - це особлива інформаційна система, з допомогою якої керівництво підприємства отримує інформацію про потенційну загрозу діяльності, яка може насуватися як із зовнішнього, так із внутрішнього середовища. Ця система спрямована на проведення комплексу заходів для запобігання фінансовій кризі та банкрутства підприємства. Процес створення системи раннього попередження складається з таких етапів:

— визначення сфер спостереження;

- визначення індикаторів раннього попередження, які можуть вказувати на розвиток того чи іншого негативного процесу;
- визначення цільових показників та інтервалів їх зміни стосовно кожного індикатора;
- формування завдань для центрів обробки інформації (розробка висновків щодо впливу тієї чи іншої інформації на діяльність підприємства);
- формування інформаційних каналів: забезпечення інформаційного зв'язку між джерелами інформації та системою раннього реагування, між системою та її користувачами – керівниками всіх рівнів.

Одним із найважливіших інструментів системи раннього попередження та прогнозування банкрутства підприємств є дискримінантний аналіз [7]. Зміст дискримінантного аналізу полягає в тому, що за допомогою математично-статистичних методів будується функція та розраховується інтегральний показник, на підставі якого можна з достатньою ймовірністю передбачити банкрутство суб'єкта господарювання. Дискримінантний аналіз базується на емпіричному дослідженні фінансових показників великої кількості підприємств, одні з яких збанкрутіли, а інші – успішно продовжують свою діяльність. При цьому добирається ряд показників (коефіцієнтів), для кожного з яких визначається питома вага в так званій «дискримінантній функції». Як і граничне значення вибраних показників, вагомість може коригуватися. Вона залежить від галузі, до якої належить підприємство, загальної економічної та політичної ситуації в країні, рівня інфляції та інших факторів. Залежно від величини інтегрального показника робиться висновок про належність об'єкта аналізу до групи підприємств-банкрутів, чи до групи таких, що успішно функціонують.

Попередником дискримінантного аналізу є тест на банкрутство Тамарі (фінансовий аналітик «Bank of Israel»). В основу тесту Тамарі

покладено шість показників: коефіцієнт забезпеченості власним капіталом, прибутковість капіталу, абсолютна ліквідність, коефіцієнт співвідношення вартості товарної продукції до запасів готової продукції на складі, коефіцієнт оборотності основного капіталу, коефіцієнт співвідношення обороту від реалізації та дебіторської заборгованості.

Існує багато підходів до прогнозування фінансової неспроможності суб'єктів господарювання [7]. Будь-яка методика оцінки кредитоспроможності за своєю суттю є одночасно методикою прогнозування банкрутства. У зарубіжній практиці досить поширеними є модель Альтмана та модель Спрінгейта.

Модель Альтмана розроблено в 1968 році. Вона має також назву «розрахунок Z-показника». Це 5-факторна модель, де факторами є окремі показники фінансового стану підприємства, а саме:

$$Z = 1,2A + 1,4B + 3,3C + 0,6D + 1,0E \quad (1)$$

де:

Z – інтегральний показник рівня загрози банкрутства;

A – відношення робочого капіталу до загальної вартості активів;

B – відношення чистого прибутку до загальної вартості активів;

C – відношення чистого доходу до загальної вартості активів;

D – відношення ринкової капіталізації компанії (ринкова вартість акцій) до суми заборгованості;

E – відношення обсягу продажу до загальної вартості активів.

Ймовірність (рівень загрози) банкрутства підприємства в моделі Альтмана оцінюється за шкалою наведеною в табл. 1

Таблиця 1

Оцінювання ймовірності банкрутства за значенням Z-рахунка Альтмана

ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКА	ІМОВІРНІСТЬ БАНКРУТСТВА
до 1,8	Дуже висока
1,81-2,70	Висока
2,71-2,99	Можлива
3,00 і вище	Дуже низька

За деякими джерелами точність прогнозування банкрутства за цією моделлю становить 95%.

На жаль, можливість використання її в Україні є проблематичною через інфляцію та монополізацію економіки.

Фінансовий стан підприємства та схильність його до банкрутства можна оцінити за моделлю Спрінгейта, яка побудована на підставі дослідження впливу 4 фінансових показників. Вважається, що точність прогнозування банкрутства за цією моделлю становить 92%, однак з часом цей показник зменшується.

Модель Спрінгейта має вигляд:

$$Z = 1,03A + 3,07B + 0,66C + 0,4 \quad (2)$$

де:

Z – інтегральний показник рівня загрози банкрутства;

A – відношення робочого капіталу до загальної вартості активів;

B – відношення прибутку до сплати податків і видатків до загальної вартості активів;

C – відношення прибутку до сплати податків до короткострокових зобов'язань;

B – відношення обсягу продажів до загальної вартості активів.

Якщо $Z < 0,862$, то підприємство є потенційним банкрутом. З використанням різних методик прогнозування банкрутства розроблено узагальнену модель на основі універсальної дискримінантної функції. Вона має такий вигляд:

$$Z = 1,5X_1 + 0,08X_2 + 10X_3 + 5X_4 + 0,3X_5 + 0,1X_6, \quad (3)$$

де:

X₁ – Cash-Flow/зобов'язання;

X₂ – валюта балансу/зобов'язання;

X₃ – прибуток/валюта балансу;

X4 – прибуток/виручка від реалізації;

X5 – виробничі запаси / виручка від реалізації;

X6 – оборотність основного капіталу (виручка від реалізації / валюта балансу).

Одержані значення показника Z можна інтерпретувати так:

$Z > 2$ – підприємство є фінансово стійким, і йому не загрожує банкрутство;

$1 < Z < 2$ – у підприємства порушено фінансову рівновагу (фінансову стійкість), але йому не загрожує банкрутство за умови переходу на антикризове управління;

$0 < Z < 1$ – підприємству загрожує банкрутство, якщо воно не здійснить санаційних заходів;

$Z < 0$ – підприємство є напівбанкрутом. Головне значення прогнозування банкрутства полягає у своєчасній розробці контрзаходів, спрямованих на подолання на підприємстві негативних тенденцій.

Система раннього попередження та реагування може бути організована як на самому підприємстві, так і за його межами, наприклад на базі консалтингової фірми, котра обслуговує це підприємство.

Реалізація на практиці системи раннього виявлення та подолання фінансової кризи передбачає розробку теоретично обґрунтованої методологічної бази, яка відображає сучасні вимоги. Відомі на сьогодні традиційні методи оцінки кризової ситуації мають певні недоліки: по-перше, відсутність адаптації зарубіжного інструментарію кризової діагностики до особливостей діяльності вітчизняних підприємств; по-друге, поширений управлінський підхід дає загальну характеристику кризовій ситуації, в той час, як прийняття рішень вимагає кількісного обґрунтування; по-третє, серед аналітичних показників діагностики банкрутства не виділено чітких критеріїв, орієнтованих на ідентифікацію ранніх ознак та глибини фінансової кризи; по-четверте, існує

неузгодженість методичної та нормативно-правової бази антикризового регулювання в Україні.

Безумовно, наведені моделі розроблені для країн з більш стійкими економічними умовами, що відрізняються від існуючих в Україні. Відмінності в термінах інфляції і фазах циклу, особливо в фондо-, енерго-, трудомісткості виробництва, інший податковий клімат вимагають відповідного корегування моделей [7]. Але навіть ті, що були розроблені вітчизняними науковцями теж не завжди є досить коректними та не дають адекватних результатів.

Висновки. Узагальнюючи підходи щодо сутності та видів фінансових криз і кризових явищ, причин їх виникнення та наслідків для підприємства, можна зробити висновок, наскільки складним, руйнівним, непередбачуваним та комплексним може бути їхній вплив на суб'єкт господарювання і економіку загалом. Необхідно зазначити, що проблема фінансової кризи залишається актуальною для вітчизняних підприємств, кожне підприємство повинно розробляти індивідуальні заходи з ліквідації кризи, котрі відповідатимуть кризовій фазі, в якій знаходиться це підприємство та умовам сучасної економіки.

Список використаної літератури

1. Бланк І. О., Ситник Г. В. Управління фінансами підприємства: Підручник. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 780 с.
2. Возний С. В. Сутнісна характеристика кризи підприємств та причини їх виникнення / С. В. Возний, Н. М. Тюріна // Наука і економіка. – 2007. – № 3 (7). – С. 66-69.
3. Зятковський І. В. Фінансове оздоровлення підприємств: теорія і практика: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка. – 2003. – 344 с.
4. Іванюта С. М. Антикризове управління: Навч. посіб. – К.: Центр

учбової літератури, 2007. – 288 с.

5. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: Підручник. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 824 С. 5.

6. Рамазанов С. К., Степаненко О. П., Тимашова Л. А. Методи антикризового управління: Монографія. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 192 с.

7. Салига С. Я. та ін. Управління фінансовою санацією підприємства – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 240 с.

8. Скібіцький О. М. Антикризовий менеджмент: навч. посіб. / О. М. Скібіцький. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 567 с.

9. Штангерт А. М. Антикризове управління підприємством: Підручник / А. М. Штангерт – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 396 с.

10. Чорновіл І. А. Сутнісна характеристика кризи підприємства та причини її виникнення / І. А. Чорновіл // Вісник Хмельницького національного університету – 2011. – № 2, Т.1 – С. 13.

11. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

12. Corporate Crisis Management / Center for Chemical Process Safety of the American Institute of Chemical Engineers. – New York, USA, 2005. – 31 p.

КИРИЛЮК Р. П. ФИНАНСОВЫЙ КРИЗИС НА ПРЕДПРИЯТИИ: ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И МЕХАНИЗМ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ

В статье раскрыто содержание финансового кризиса на предприятии, указано на возможные симптомы и факторы ее возникновения и систематизированы основные методы диагностики финансового состояния для предупреждения возникновения кризиса.

Ключевые слова: финансовый кризис, финансовое состояние, платежеспособность, банкротство предприятия, антикризисные меры.

KIRILYUK R. P. THE FINANCIAL CRISIS ON THE ENTERPRISE: FACTORS AND MECHANISM OF CAUTION

In the article the contents of the financial crisis, the company is listed on the possible symptoms and factors of its occurrence and systematized the main diagnostic methods for preventing the financial condition of a crisis.

Keywords: financial crisis, financial condition and ability to pay, bankruptcy, business, anti-crisis measures.